

HAGYOMÁNY

Szerep és sors

FERENCZY TERÉZ ÉLETE ÉS KÖLTÉSZETE

A szerencsétlen sorsú szécsényi költőnő esetében mintha visszajárna fordult volna a szőlés: ő igazából már csak a saját hazájában próféta. A szülőföld emléktáblával adózott neki, előadásokat hallat róla, s időnként felidézti alakját a helyi sajtó is. A nemzet egészének köztudatából azonban kihullott. Ha itt-ott — különféle korrajzokban — találkozik is a nevével az olvasó, már nem fűződik hozzá képzetek.

Pedig a múlt század sokra tartotta. Cikkei, levelei, versei jelentek meg a Pesti Divatlapban, a Divatcsarnokban, a Hölgyfutárban, a Délibábon. Hátrahagyott műveiből közölt a Nővilág, az Ifjúság Hírnöke, a Napkelet, s Barabás Miklós az ő arcképét is megrajzolta. Öngyilkosságának talánya az egész országot foglalkoztatta. Sokan politikai háttérrel beszéltek. Nagybátyja, a szobrász Ferenczy István szerint „még a leipzig-i illusztrált újság és júniusi füzeteivel az európai nevezetességek sorában említést tesz róla, hol csak a fő-fő generálisok, miniszterelnökök, vagy kitüntetett tudományúak vétetnek fel”.

Amikor pedig Bulcsu Károly összegyűjtötte és kiadta a verseit, költők és költőnők méltatták művészetét. Danielik a Magyar Írók Lexikonában, Szinnyei a Magyar Írók Életrajzában terjedelmes helyet szentel neki. Zilahy Károly még az arcképét is közli a Hölgyek Lantjában; öccse, Imre pedig egyenesen azt állítja, hogy „irodalmunkban egy nőirónk feje körül sem sugárzik messzebb tündöklőbb glória, mint Ferenczy Teréznek”. Képes irodalomtörténetében Beöthy Zsolt sem feledkezik meg róla. Egy német nyelvű magyar irodalomtörténet melegen méltatja, s a Vasárnapi Újság időről időre felidézti a „fájdalmak leányának” emlékét. A legrangosabb elismerést azonban Vajda Jánostól kapja. 1857-ben „egy antológia szerkesztésével foglalkozván” újra átolvasa Ferenczy Teréz verseit. Ekkor írja a Nővilágban: „... míg egy némely kürtölt nevű költőnkől alig leltem egyet ama válogatott fűzerbe fölvehető. Ferenczy Teréz kevés számú költeményfűzére oly virágként tűnt föl előttem a költészet mezején, amelynek saját külön illata van, el nem vegyülő a többi ezer közt, s talán érezhetőbb a terebélyes levelű, rikítóbb színű virágok illatánál... írónkink közül egyedül Ferenczy Terézben fődöztem föl oly szellem-erőt, amelynek szárnyaló ereje a férfi nemével egyenlő magaslaton áll”.

Emléke leghívebb ápolója talán Krúdy Gyula. Gyermekekorában — Szécsényben és a családban — sokat hallhatott a boldogtalan költőnőről. S mindig azzal a hittel beszél róla, hogy mindenki tudja, ki volt az a Ferenczy Teréz. Tragikus halála ezért válhatott *Al-Petőfi* című regényében az önkényuralom korfeszítő elemévé. Ha a *Fanni hagyományairól* szól, akkor is magától értedődő a számára, hogy melléje társíthatja Ferenczy Teréz alakját. Megidéz az *Urak, betyárok, cigányok* című emlékezésében is. Hősét, Jósza Pált Lisznyai Damó Kálmán mutatja be a költőnőnek. Akkor tájt „Teréz kisasszony a szilvafák alatt, az Ipoly partján ábrándozott, verselgetett, merengett, amíg egy napon titkos bú ereszkedett a szívére a költőnőnek és atyja pisztolyából szíven lőtte magát”. Ferenczy Teréz verseit valóban jól ismerhetjük a kortársai. Hiszen Jósza Pál is mielőtt hazáját elhagyta volna, a Kárpátok tövében az idáig kísérő barátok társaságában elszavalta egyik versét: „Süvölt a szél a puszták felett, / Hol van virágod nyájas kikelet? / Hol van a rét, amely gyöngyként fénylett — / A színvegyület, ihlet és az élet? / Minden semmivé lett!”

A *Juliskák Juliskája* című művében megint csak föltűnik Ferenczy Teréz. És ismét azt érzékeltetve, hogy miként vélekedett róla a saját kora. Petőfiné így vall dunai kirándulásukról: „A csillagok hazafelé jövet oly hívogatólag ringottak a Dunán... És a hajó fedélzetén Bulcsu Károly, az író és kiadó Ferenczy Terézről, a Divatcsarnok költőnőjéről beszélt a hölgyeknek, akit már életében mindenki Byronhoz hasonlított. És most még jobban olvassák a »Téli csillagokat«, mióta Ferenczy Teréz önkézével vetett véget életének... Mennyi valódi érzelem volt ebben a műben — hangzott Bulcsu Károly szava”.

A *Sorsvirág* című '48-as regényének anyaggyűjtése során Győry Dezső ugyancsak meglepetően tapasztalhatta Ferenczy Teréz verseinek akkori népszerűségét. S amikor a forradalmi hangulat és a szabadságvágy vidéken való elterjedését akarja érzékeltetni, hősét — nem véletlenül — éppen Ferenczy Teréz arcképe előtt gondolkodtatja el egy losonci úriházaiban.

Még a századelő is ismerte. Dr. Ágner Lajos, a „földi és rokon” budapesti tanár 1903-ban könyvet jelentet meg róla. A mű címe azonban mintha már előrevetné árnyékát: — *Ferenczy Teréz emlékezete*. Rá három évre Halmi Piroska írt tanulmányt *Ferenczy Teréz élete és költészete* címmel; ugyanebben az évben még egy kolozsvári kiadású Verses Emlékkönyv közöl tőle verset — aztán szinte semmi.

A hatvanas évek elején megjelent Magyar Irodalmi Lexikon szerepelteti ugyan, de már a halála évében bizonytalan. Az érdeklődés hiányát lássuk benne, vagy vegyük tudomásul, hogy Ferenczy Teréz

emléke el van jegyezve a pontatlanságokkal? A Bulcsu Károly által 1854-ben kiadott *Téli csillagok* szerint 1830-ban született. Ezt az évszámot vette át dr. Wallentinyi Dezső is 1912-ben a Ferenczy István levelezését tartalmazó könyvében. Mindkét időpontot kikezde tehát a feledés. A szécsényi temetőben található síremléken pedig ez olvasható:

Ferenczy Teréz
ki a közadó lefizette
25. nyarában 1853-ik év
május 22-ik napján.

Ferenczy Terézről megfélekedezni egy kicsit pazarlásnak látszik. Mert bár a magyar líra költőiben valóban gazdag, benne a női költészet meglehetősen szerény vonulat. Illusztrálásul csupán egy-két adat. Régi magyar női költészet — az egyetlen Petróczy Kata Szidóniát kivéve, — nincs. A Hét évszázad magyar versei című antológia 175 költőjéből mindössze négy a nő. Az Alszegegy—Baránszky-féle *A magyar irodalom kincsháza* 61 férfiköltőt sorolt fel az egyetlen Kaffka Margit ellenében. Az arányok ma sem változtak sokat. Az 1980-as *Szép versek* hetvenhét költőt vonultat föl, közöttük mindössze tizenegy nőt találunk.

Arról tehát, hogy miként éreztek, gondolkodtak a magyar nők az évszázadok során, jobbra férfiu „áttétellel” értesülhetünk. Mág ható beidegződésnek tetszik, hogy a líra művelése férfidolog. Különben mivel lenne magyarízható, hogy az említett reprezentatív versgyűjtemény szerepelteti például Földi Jánost, de megfelelkezik Dukai Takács Juditról. Vagy, hogy a témánál maradjunk: Ferenczy Terézt mellőzi, de a nála egy csipetnyivel sem jelentősebb Samarjai Károlyt, Medgyes Lajost, vagy Mentovich Ferencet érdemesnek tartja a bemutatásra.

Pedig talán éppen Ferenczy Teréz kapcsán gondolkodhatunk el leginkább arról, hogy a XIX. századi nemzeti öntudatra ébredés mennyire nem maradt hatástalan a magyar női társadalomra sem. Ez az az időszak, amikor a nő olvasóból alkotóvá kíván válni. Mintegy cáfolni és alátámasztani akarván Széchenyi István véleményét, mely szerint „a nő csak a férfiert, vagy a férfitől indítva alkothat nagyot”. A divatlapok és divatcsarnokok hűséges olvasója most már joggal formál arra is, hogy maga valljon önmagáról, s a költői babérokban is osztozzék. Mennyire jellemző Dukai Takács Judit felsőhajtása! „Oh, ha minden elhagy is, Csak te ne, oh poézis!” S élete nagy napjának azt tartotta, amikor költőként vehetett részt a keszthelyi Helikon-ünnepségeken. A század közepére ugyancsak megnő a nők szerepe az irodalomban. Teleki Blanka, Karacs Teréz, Löwey Klára cikkek, levelek íróiként, s a magyar nőnevelés harcosaiként mutatkoznak be az akkori lapokban. Wesselényi Polixénia a kor divatos műfaját, az útinaplót műveli. A Ferenczy Terézzel egyidős Szendrey Júlia sem elégszik meg a költőfeleség mivoltával, maga is költő akar lenni. Szász Károly neje Iduna neven jelenteti meg verseit. Majthényi Flóra egyenrangú poétának tartja magát a férjével, Tóth Kálmánnal.

Ferenczy Teréz megjelenését ebben a mozgásban kell szemlél-nünk. A szécsényi könyvkötő-gazdatiszt lányának költői ambíciója nem véletlen jelenség, hanem egy törvényszerűséget mutató folyamat része. Ő is s a többiek is a századvégi nőmozgalom korai előfutárai, dr. Wallentinyi Dezső okkal nevezi „magyar Sapphónak”. Valóban, Ferenczy Teréz ambíciója nem volt kisebb, mint ógörög elődjéé. A másik nem szellemével akart versenyre kelni. Úgy érezte, költői formába öltöztetett érzései, gondolatai ugyanúgy igényt tarthatnak a közönség érdeklődésére, mint a férfiak művei. Jó szemmel vette észre ezt a szándékát Vajda János: „Ferenczy Teréz oly eszmékkel is foglalkozott, melyek a női hivatás szűk körén túl terjednek. Ferenczy Teréz elméje az emberiség, a társadalom, sőt a világ rendjéről elmélkedés atlási terhével is foglalkozott, s fölmereszkedett ama nézetek sziklacúcsaira, honnan csak a legerősebbek nem szédülnek le a vonzó mélységbe.” Nagy elhivatottságnak szegte a szárnyát tehát élete rövidege, s a kivétel tehetségének nem mindig kellő ereje.

A kor kínálta föl a magyar Sappho szerepét. S biztatott a szerepjátszásra is. A XIX. század nagy jelenetei egy kicsit mindig teátrálisak. Ahogy Kazinczy átadja az irodalmi vezérseget Kisfaludy Károlynak. Ahogy Széchenyi ajánlást tesz az akadémia fölállítására. Kosuth emlékezetes néptribun-pillanatai. Olvassuk el Jókai jellemzéseit a *Tízek Társasága* fiataljairól. Egytől egyig szerepjátsozó. S ne feledjük: ez a kor avatta a szerepjátsozást — helyzetdalként — a líra műfajává.

De volt-e hajlam Ferenczy Terézben a nagy szerepjátsozásra? Ferenczy István szerint a Ferenczy-faj művészfajta. Ahogy ő az első magyar szobrász volt, úgy kívánhatott Teréz az első magyar költőnő lenni. A szerep igazi szálláscsinálója azonban a lelki bánat lehetett. A szentimentalizmus a lírára osztotta a bánat, a fájdalom kifejezésének feladatát. Ekkor jön divatba a szenvedés előkelősége. Költőnők büszkén vallia magát a „pokol eliegyezett arájának”. Ha a poklon a pokol kínját értjük, máris a szerennél vagyunk.

Ha szentségtörésésként hangzik is: de még a halálával is szeretet iátszott. S kicsoda gonddal készült fel rá! Május eleje óta búcsúzik levélben a barátaitól. Egy lengyel származású zsanárártól ki-ravaszkodja a szükséges puskaport. Az öngyilkosságát megelőző na-

pon Gyarmatra megy „a festészhez, arcképét levétni”. Másnap hajnalban „többek szemelättára a szécsényi bércék alatt tévelygett”. A reggeli mise alatt meggyónt. Hazatérve egész nap írt. Rendelkezett a saját és a szabadságharcban elesett bátyja sírkövére. Elkészítette a végrendeletét, s megírta a sírkövére szánt verseket. A halála utáni dolgokat bevégezvén „női pongyolát” vesz föl, a haját kibontja, maga elé teszi az ugyancsak öngyilkos drámaíró, Czákó Zsigmond arcképét, aztán apja pisztolyával szíven lövi magát — 1853. május 22-én. Ez a fiatal lány úgy „rendezi meg” a halálát, hogy az irodalmi és politikai szenzáció legyen.

Tökéletesen azonosult a szerepével. A költői magatartást megalapozó, versre ihlető fájdalom és halálvágy az élete értelmévé vált: „*Ha elvennétek fájdalmaimat, / Az életre több semmi sem marad, / Ami költői, ami szép lehetne. / Mint a csillagnak a sötét éjszaka, / Olly széksége keblemnek bánata, / Melyben ragyog életem költészete.*” (Vezérhang.)

A kebelbántat és a költészet, a szerep és az őszinte lelkiállapot adja meg Ferenczy Teréz poézisének alapját. A fájdalom és a költőmivolt előkelősége a kiválasztottság félreérthetetlen jelei. Ennek az egységnek nem volt nehéz létrejönnie. Halála után a boncnokok azt állapították meg, hogy csak akkora szíve volt, mint a madárnak. Az ebből következő fizikai gyengeség növeszthette föl benne a túlérzékenységet, a sebzettség érzését. Az élet és a kor sem kímélte. Kamaszlány, amikor elveszti édesanyját. Apja ivással enyhít az özvegyeségén. Kétszer is csalódik a szerelemben. A szabadságharcban elesik a testvére. A nagy bukás ugyancsak letöri. Az önkényuralom alatt állandó zaklatásnak van kitéve. A házkutatás során kompromittáló leveleket, arcképeket találnak nála. Végül még az a lengyel zsendár is bajba kerül miatta, aki segíteni akart rajta. A bíróság bűnösnek találja rebellióban, s négy napra börtönre ítéli. Bár büntetését az apja üli le, úgy látszik, az ideggyenge szervezet többet már nem bír el. Meg akar halni. De a költészet, amely ennek a halálvágnak mindig is formát adott, még gondoskodik benne, hogy méltó halált rendezzen magának.

Ezt a tragikus, de nagy műgonddal megformált véget készítették elő akarva-akaratlan mindazok, akik szították benne a poétai becsvágyat. Nem vették észre, hogy e fiatal lány számára a költészet örvény, amelybe beleszedül; a költészet felpuhítja a talajt lelke mélyvízei fölött. Lajos bátyja, a nagyszombati seminarista, akivel a vakációk során együtt olvasták Petőfi verseit. A közeli Varsányból át-átlátogató Lisznyai Damó Kálmán. Első műve is az ő révén jelenik meg a Divatcsarnokban. Kovács Bazil, a művelt Ferenc-rendi szerzetes. És a szécsényi földbirtokos, az ugyancsak verseket frogató Pulszky Ferenc. Aki nemcsak a versíró hajlamot egyengeti benne, hanem a politikai érdeklődést is. A házkutatást végző zsendárok az ő leveleit ugyancsak megtalálják nála. Kossuth volt londoni követe még az emigrációból is figyelemmel kíséri gazdatisztje leányának költői fejlődését.

Ferenczy Teréz költői feladatvállalását a közvetlen utókor kellően méltányolta. Azzal, hogy a legjelesebb magyar költőnőnek tartotta, elismerte a tehetségét is. A későbbi értékelésekben a hangsúly inkább a pálya félbemaradottságára esik, s a dicséretben sok a szánalom.

Költészetének megítélése valóban nem könnyű. A halála utáni hangos glóriázás körülötte kissé gyanús. Előnyös volt számára, hogy műveit jobbra a női poézis addigi szintjéhez mérték. Az pedig nem volt magas. A teljes felejtésben viszont igazságtalanságot látunk. S ellentétben áll Vajda János véleményével, aki úgy értékelte magasra ezt a költészetet, hogy a férfiakéval vetette össze.

Annai tény, hogy a munkássága torziban maradt. A tehetsége nagyobb volt, mint a kibontakoztatás lehetősége. A vállalt feladat, a szándék ma is megejtő. De Vajda Jánossal együtt mi is érezzük a hiányt. „Az életbeli kedvező körülmények hiányát, melyek közt egyfelől kedélye megtarthatta volna kellő épségét, másfelől a tehetségéhez mért és nagyobb alapú tanulmányt is megadta volna —, mivel természetesen az ő nagyobb terjedelmű tehetsége nagyobb tanulmányt is igényelt volna.” Az életbeli kedvezőtlen körülményekhez az szintén hozzátartozik, hogy az önkényuralom alatt, a zaklatások közepette a személyére veszélyes verseit megsemmisítette.

A verseiből mintha két költő bontakozna ki. Az egyik meglepően tehetséges, jó ízlésű és formakészségű, a másik dilettáns, aki vigasztalanul gyenge műveket produkál. Magyarazzuk mindezt a tehetség szerencsés pillanataival, illetve kedvezőtlen körülményeivel? Vagy a tehetség és a kella tanulmányok diszharmoniajával? Következhet az ihletettség és a szerepjátszás kettősségéből is. Nem lehet véletlen, hogy ott, ahol őszinte érzésekről, egyéni gondolatokról van szó, a költői megoldás is kifogástalan, ahol pedig a szerepből következik a költői gesztus, mindig alatta marad a saját lehetőségeinek. Továbbmenve: az alanyi költészetben, a lírai önkifejezésben jelentős, figyelemre méltó tehetségnek mutatkozik. Ezzel szemben az epikai alkotások nem érik el az önképzőkori színvonalat sem. Legjobb verseiben azonnal feltűnik a képalkotás eredetisége, a pontos, biztos szóhasználat s az előadás bája. Szerves egészeket alkot. A hangulat egységességét végig meg tudja tartani. Azonnal önmagára vonatkoztat. A látvány így emelkedik szinte észrevétlenül a líra szintjére.

Legerősebb oldala a természetlíra. Ilyen témájú verseiben a rokokó finomság egyesül a petőfies egyszerűséggel. Máskor meg a *Csongor és Tünde* lírai betétjeinek sejtlemes, könnyűárványú soraira emlékeztet. Ami ma is leginkább megfog bennünket, az a versek természetes frissesége. Szépelgő nőkortársai az almanachlírából merítettek. Ezért avatagnak és mesterkéltnek érezzük őket. Ferenczy Teréz egészen Csokonaiig megy vissza. Érzelmessége is jobban kapcsolódik például Kisfaludy Sándorhoz, mint a szentimentalizmus költőinek irodalmias finomkodásaihoz.

Vajda János is kiemeli azoknak a költeményeinek az erejét, ame-

lyekben a létezés és a kor kérdései foglalkoztatják. Ennek a fiatal lánynak a labilis kedélyállapota néha olyan gondolatokat vet föl, amelyek csak a mai illúziótlanossággal, elidegenedettséggel rokoníthatók. Lehet-e a sírban is nyugalom? Hiszen minden göröngy emberpor. A szél felkapja és fújja a tengerig. Ha a szent elvek győznének, mi vágya lenne még a szellem emberének? Vágy nélkül pedig kinek lenne kedve élni? A föld: rothadás. A növényzet rajta: penész. Az állatok és emberek: a holttest férgek.

Gondolati líráján nem nehéz felismerni a korai, kiábrándult Petőfi hatását. Csak amíg Petőfinél a *Felhők* korszaka csupán átmenet, addig Ferenczy Teréznel egy folyton erősödő és tartós tendencia. Egy sötétülő kedélyállapot s egy nagy bukást átélt, megalázott nemzedék hangulatának, gondolkodásának hű tükre. Persze, nőiesen pasztellváltozatban. Ami a férfiaknál keserűség, az itt szomorúság. Ami ott infernói fájdalom, az itt inkább belenyugvás. A lázongó indulat: könnyel teli szem. Emlékeztet az ifjú Heinére is. Ferenczy Terézt szintén a szerelem, a vágy, az öröm és a bánat ösztönzi írásra. S a *Dalok könyvének* szerzőjével mondhatná: „A szívem fájdalom, a szívem láng”. Fájdalom, ha a családaisaira, a szabadságharcban elesett testvéreire gondol, s láng, ha a magyar dicsőségről és a hazáról van szó.

Rövid költői pályájának java termésével szívesen találkozunk tehát a különböző antológiákban. Modern hangvételű szerelmes versei, filozófiai ihletettségű költői aforizmái, s egy-két nagyobb lélegzetű műve méltán tarthatnak igényt a megőrzésre. Gondolunk itt például a *Tavaszi dalokra*, a gondolati tépelődésből született *Bolygó tüzek* néhány részletére, vagy éppen a *Szécsényi kertbe...* című versre.

A Pesti Napló már 1880-ban ezt írta róla: „Szegény Ferenczy Terézt alig emlegeti már valaki, pedig, ha könyvét felnyitjuk, mint kutató csillagász szemüvege alatt a bolygó, úgy tűnik fel előttünk, vészpiros fényben, nyugtalan, rövid pályán és zúzottan hullva a mélységbe, mint a meteor”. Ha könyvét kinyitjuk, valóban egy tragikus élet ideződik fel előttünk. De nemcsak a részvétet kiváltó sors, hanem néhány olyan szép vers is, amely méltó az utókor megbecsülésére.

Stabó Károly

Nógrád megyei munkásmegmozdulások a XX. század első évtizedében

Nógrád megye munkásmozgalmában a szervezkedés, az erőfelmérés, az erőgyűjtés, a jobb élet- és munkakörülményekért folytatott küzdelem első nagy fellendülése az 1900. és 1910. közötti évtizedre tehető: a századforduló után jöttek létre a Magyarországi Szociáldemokrata Párt helyi szervezetei, ekkor épültek ki a jelentősebb szakmák helyi szervei, a vasas- és építőmunkás-szakszervezetek (a bányászszakszervezet létrehozására csak 1918-ban kerülhetett sor).

A szervezkedés 1905–1907. között tetőzött: az ekkor lezajlott bérharcok már jóval szervezettebbek és nagyobb hatásúak voltak, mint a századforduló előtt. Jellemző, hogy már nemcsak a bányászok munkabeszüntetései okoztak gondot a hatóságoknak —, noha még mindig ezek voltak a legjelentősebbek —, hanem más üzemek, szakmák munkásainak megmozdulásai is. Minőségi különbséget is mutattak abból a szempontból is, hogy a gazdasági, bérjellegű mozgalmak politikai tartalmat is hordoztak magukban. A munka- és életkörülmények javítása érdekében megfogalmazott követeléseket politikai követelésekkel egészítették ki, olyanokkal, mint május elseje megünneplése, a gyermekmunkások helyzetének megváltoztatása, a vezetők durva magatartásának megszüntetése, a nyolcórás munkaidő bevezetése —, melyek már a munkásosztály megnövekedett öntudatának, a szervezkedés hatásának beszédes bizonyítékai. Szaporodtak a szolidaritási sztrájkok is, amikor elbocsátott társaik, vagy más üzemek sztrájkoló munkásainak érdekében léptek fel. Az ösztönösség helyett egyre inkább a tudatosság jellemezte a munkásmegmozdulásokat. A mozgalom vezetői általában szervezett, illetve az átlagosnál felvilágosultabb, a szociáldemokrácia elvi alapjain álló munkások voltak.

A századforduló utáni első jelentős megmozdulás 1904. március 7-én kezdődött a Salgótarjáni Kőszénbánya Rt.-hoz tartozó inászói kerület Ferenc-aknájában. Az akna bányászai, mintegy négy százötvenen szüntették be a munkát, s írásban nyújtották át követeléseiket — mely hét pontban összegezte a bányászszakszervezet legfontosabb problémáit — a bányatársaság tisztikarának. Ezek az alábbiak voltak: emberséges bánásmód a tisztviselők részéről; 12 órás munkaidő helyett 8 órás munkaidő; az igazgatóság által utalványellenében biztosított ruházati és étellemezési cikkek árának leszállítása; béremelés csillenként 40 fillérrel; sinszegek és talpfák kiszolgáltatása a munkahelyen (csak a bánya bejáratáig szállították, onnan kellett a munkahelyig hordani); a vasárnapi munkaszünet törvényben biztosított megtartása; a jogtalan büntetések megszüntetése. Ezenkívül nem volt megnyugtatóan rendezve a bányászok munkahelyi ivóvízellátása, az étkészési idő szabályozása, a lakások javítására levont összegek felhasználása.

A bányai igazgatóság a követeléseket visszautasította, egyetlen pontját sem fogadta el, s hogy döntésének nagyobb hangsúlyt adjon, egy század katonaságot kért Losoncra, mely a helyi csendőrséggel együtt hozzájárult a rendcsináláshoz. Amit azzal kezdtek, hogy letartóztatták a követelés átnyújtóját, Száva Sándort. Majd a szervezkedés csirái után kutatva összegyűjtötték azokat az embereket, akik valaha is gyűlés megtartására vonatkozó bejelentést írtak alá, vagy gyanúsak voltak, hogy szervezik a bányászszakszervezetet. A katonák és a csendőrök nyolc telepről szedték össze azokat az embereket, akik hangadóknak számítottak a munkabeszüntetésnél. Börtönbe vetették Gregovszky Pétert és Fasching Tamást, a gyűlést bejelentők aláíróit, Ponyiczky József volt kongresszusi küldöttet, Bajos Pál, Schneider Károly, Peész Mihály, Utasi Gergely, Licskó Antal, Schlezák János és még más, összesen 18 bányamunkást. Három bányászt Balassagyarmatra szállítottak, és 120 bányászt elbocsátottak. A bebörtönzött bányászokat faggatták, hogy hol szoktak gyűlesezni, van-e valami egyletük, kik a vezetők stb.

A bányai igazgatóság és a hatóság szövetkezése a munkásegysülések kezdeti, csirájában való elfojtására, az egységes fellépések megakadályozására tehát meghatározóvá vált már a század elején; gátlástalan, durva erőszak, a legkisebb „bűn” egész életre kiható megtorlása, a munkanélkülivé tétel formájában jelentkezett, bár, ahol a szervezethez előrehaladottabb volt, ahol a munkásság zöme már szervezett munkás volt, ott a brutális megtorlás kevésbé hozott eredményeket a munkáltatók részére.

Losoncban a zománczottedény-gyárban mintegy négyszáz munkás volt tagja a Vas- és Fémmunkások Szövetségének. 1905. január 2-án sztrájkba lépett az edénygyár mintegy háromszáz munkása azért mert harminc ember elbocsátották, azzal az indokkal, hogy tagjai a vasasszakszervezetnek. Nyíltan tudomásukra hozták, hogy munkaviszonyuk nem szűnik meg, ha kilépnek a szövetségből.

A munkáltatók ilyen sajátos eszközökkel is — a munkanélkülivé bevétel — a vasasszakszervezet erejének gyengítésére törekedtek. Megfélemlítették azokat, akik még nem voltak tagjai a szakszervezetnek, de azzá válhattak. Az elbocsátás oka egyben a munkáltatók aggodalmát is jelezte, ezért akartak gátat vetni a munkásosztály szervezkedésének.

1905 éve még számos munkásmegmozdulást tartogatott, a losonci edénygyári munkások csak a sort nyitották meg. A salgótarjáni Hirsch és Frank Vasöntöde és Gépgyárban például alig volt hét, hogy a munkások fizetését meg ne nyírják volna. Ebből következett, hogy alig múlt el hét munkabeszüntetés nélkül. (A tisztítóüzemében 46 fillért kerestek naponta, s ebből az összegből kellett a családosoknak megélni, nem csoda, ha a munkásmozgalom veszélyes mederbe csapott át, írta a Salgótarjáni Lapok 1905. februárjában.) A Rimamurányi — Salgótarjáni Vasmű Rt. Salgótarjáni Acélgyárában is abbahagyta a munkát mintegy 100 előhengerész 1905. március 13-án és 14-én, mert kevés volt a munka, és keveset kerestek. A munkabeszüntetés jelentőségét növeli, hogy ez volt az első sztrájk a gyár történetében. A Salgótarjáni Lapok című polgári orgánus úgy kommentálta a szolgátrói hivatalnál előre bejelentett sztrájkot, hogy sajnálatos, hogy a dolog sztrájkjal nyer elintézt. A gyár vezetősége minden tekintetben gondoskodik a munkások jólétéről, ott munkásokat még akkor sem bocsátanak el, ha kevés a munka, legfeljebb redukálják a munkakapokat, s ha szűken is, de van kenyérük, nincsenek kitéve az elbocsátás veszélyének. A század eleji munkásmozgalmak sorában továbbra is figyelemre méltó megmozdulásra került sor 1905. augusztus 29-én. „Trellai János építésznél dolgozó munkásleányok augusztus 29-én sztrájkba álltak. Eddig ugyanis napi 13 órai munkáért 1 koronát kaptak. Azt követelték, hogy 12 órai legyen a munkaidő és 1 korona 20 fillér a napibér. A sztrájk békés úton nyert megoldást.” Ennyi a Salgótarjáni Lapok 1905. szeptember 3-i számában megjelent híre. Ez az esemény a munkásmozgalom új vonásáról ad tanúbizonyságot, mert ezelőtt még nem volt példa arra, hogy nők léptek volna fel egységes követeléssel —, még, ha ez csupán munkaidő- és bérkérdés volt is.

S ha az 1905-ös év bővelkedett sztrájkokban, az 1906-os év még mozgalmassabb volt. Bár 1906 januárjában már megindult a kivándorlás — főleg a vasasszakmákból — a dollárkor hazájába (egy hónap alatt 48 munkás hagyta el Salgótarjánt), ez nem gyengítette a mozgalom erejét, mert sorsuk javítása érdekében most már olyan szaktanák is hallatták hangjukat, akiknek szervezett megmozdulásai ez ideig nem voltak. (Pl. a salgótarjáni bádógosmunkások állították össze követeléseiket 7 pontban, melyek a munkaidővel, a bérezéssel és május elseje munkaszünetévé való nyilvánításával foglalkoztak.)

1906. június 24-én kezdődött, s több héten keresztül tartott a század eleji időszak egyik legnagyobb politikai tömegsztrájkja, a salgótarjáni bányászsztrájk. A munkabeszüntetés az Észak-magyarországi Kőszénbánya Rt. bányái bányájában vette kezdetét. A baglyasaljai igazgatóság nem értesítette a Salgótarjáni Kőszénbánya Rt. igazgatóját, sőt titkolni igyekezett az eseményeket, ám a sztrájk átterjedt a Salgótarjáni Kőszénbánya Rt. bányáira is. és 1906. július első napjaiban már négyezer bányász állt harcban. Leállt a Salgótarjáni Kőszénbánya Rt. öt és az Észak-magyarországi Kőszénbánya Rt. hat aknája. (A leállt tizenegy akna között volt Baglyasalja, Mizerfa, Etes, Inászó, Székvolgy, Károly-akna, Gusztáv-akna.) Az 1906. június-júliusában sztrájkoló két társulat bányászai csaknem azonos követelésekkel léptek fel, mint az 1904-es munkabeszüntetés idején. A tömegsztrájkok: kiváltó okok között szerepelt a nagy méretű elűlt drágaság, a mérséketlen arányokat elért pénzbüntetés, a Jancsi-bankó jogtalan

érvényesítése, a 12 órás munkaidő. A pénzbüntetést okkal ok nélkül mindenért alkalmazta a bányatársaság. (Pl. ha nem köszöntek az aknáznak, 4–6 koronára büntették azt a bányászt, akinek napi keresete 80 fillér és egy korona 20 fillér között mozgott.) A Népszava közlése szerint a salgótarjáni aknában dolgozó bányászoktól 1905-ben 31 000 korona büntetést vettek le. A nyugdíjkérdés is foglalkoztatta a bányászokat, mert az a gyakorlat alakult ki, hogy a nyugdíj jogosultság előtt elbocsátották őket. E két alapos és megokolt sérelmet kiegészítette a Jancsi-bankó alkalmazása, mely a tőkés kizsákmányolás egyik formájának népies elnevezése volt, s lényege, hogy a munkabér egy része helyett utalványt kapott a munkás, melyért a munkáltató által fenntartott üzletekben (élelemtárakban) kellett élelmezési és ruházati cikkeket vásárolnia. sokszor 50–60 százalékkal magasabb áron, mint a salgótarjáni piacon. Bár a XIX. század végén törvényesen tiltották a Jancsi-bankót, a tőkés e tilalmat számos esetben nem vették figyelembe.

A sztrájkban részt vevő aknáknak bányászai egységes követelésekkel léptek fel a két kőszénbánya Rt. igazgatóságával szemben. A Friess Újság 1906. július 3-i száma tömören közli az alapvető követeléseket: az alapbér négy korona legyen; a tizenkét órai munkaidő lecsökkentése nyolc órára; a vasárnap végzett munka után kettős bér fizetendő; vasárnap csak az el nem mulasztható munkák végzendők; a betegsegélyző- és lakásügy rendezése; tisztességes bánásmód; a gyermekek munkabérért egy korona 60 fillérről két koronára emeljék fel.

A bányatársaságok igazgatóinak a munkások követeléseit tartalmazó memorandumot átnyújtó bányászokat — összesen hatvannyolcat — vasra verték és kitoloncolták lakóhelyükről, családjukat a társaság tulajdonát képező lakásokból kilakoltatták, hajléktalanokká tettek több száz embert. A kilakoltatott munkáscsaládokat helybeli, saját házukban lakó munkatársak fogadták be, s amennyire tőlük telt, ellátták élelemmel.

A Kőszénbánya Részvénytársaságok hallani sem akartak a bányások követeléseinek teljesítéséről, bár úgy igyekeztek feltüntetni, hogy helyt adnak a bányások reklamálásának. Kilátásba helyezték például, hogy a beteg, munkaképtelen bányamunkás naponta 80 fillért kap. „hogy a család éhen ne pusztuljon”. Vagy: a szerszámokat eddig a munkásnak kellett vennie és javíttatnia, most az igazgatóság hajlandónak mutatkozott arra, hogy évenként egy darab öt korona értékű kalapácsot ad a bányásznak. Ezek az ígéretek azonban természetesen nem elégtették ki a munkásokat.

A bányamunkások sztrájkjának komolyságára és méretére utal, hogy kétszáz csendőrt és ezer katonát vettek össze a salgótarjáni szénmedencében. Kassáról Salgótarjána vezényelték a 34. gyalogezred hét századát és Losoncra a 25. gyalogezred egységeit. Budapestről titkosrendőroket hoztak le, figyeltették a bányamunkásokat és a „Magyarországi Szociáldemokrata Párt helyi vezetőségének tagjait”. Több polgári lap egybehangzó közlése alapján a sztrájkoló salgótarjáni bányamunkások ellen a csendőrség július 4-én jogtalanul használta fegyverét, aminek következtében egy munkás meghalt és tizenegy munkás megsebesült. A csendőrség fegyveres beavatkozása sem törte meg azonban a sztrájkoló bányások ellenállását, sőt az Észak-magyarországi Kőszénbánya Rt. bányászai az igazgató menesztését is követelték.

Az erőszak mellett a munkáltatók egyéb módszert is próbáltak alkalmazni a sztrájk letörésére: Olaszországból százkilenc bányamunkást hoztak sztrájkotörő munkára. Amikor az olasz bányások feladatukról tudomást szereztek, huszonnyolc kivételével nem mentek le a bányára, szolidaritást vállaltak a magyar bányamunkásokkal és hazautaztak.

A bányavállalatok vezetői, a hatóságok, a katonaság, a rendőrség, a csendőrség együttes brutális fellépése a telepi, társulati lakásokban élt bányamunkásokat végül is a sztrájk feladására kényszerítette. A környéken lakó kb. kétezer bányász még egy ideig folytatta a harcot, ellenük a kiéhezett módszerével akartak élni. „A katonaság és mintegy hetvenfőnyi csendőrség gondosan őrködik, hogy a bányatelepekről senki el ne távozhat, se oda idegen be ne mehessen” — írta a Salgótarjáni Lapok. Az 1906-os sztrájk két vezetőjét, Kiss József és Takács András bányászokat — kik társaikat állítólag fellázították —, a balassagyarmati kir. törvényszék 6–6 heti államfogházra jögerősen elítélte. Részben pótolták az elbocsátott bányászok munkaerőjét is a Krajnából toborzott negyven bányamunkással. A több hetes sztrájk csak részeredményeket hozott. Csupán az élelmiszerek árát szállították le valamelyest a társulati üzletekben. A huzamos és gyakori bányászsztrájkok következménye a hatósági és csendőrségi terroron kívül a bányamunkások tömeges kivándorlása volt.

A Salgótarjáni Kőszénbánya Rt. igazgatósága éves elszámolásában szerepel egy ezerszázkilencvennégy korona és 92 fillért kitevő összeg, melynek jelölésében az 1906-os sztrájk alkalmából igénybe vett karhatalom szerepelt. Ugyancsak e sztrájk kapcsán került sor 1907-ben a csendőrség létszámának emelésére. A Salgótarjáni Kőszénbánya Rt. a felemelt létszám költségéhez ötezer-hétszázötvenhat korona és 52 fillérrel járult hozzá.

A sztrájk letörésére alkalmazott erőszakos és egyéb eszközök azonban végső soron ösztönzőleg hatottak a munkásmozgalom szerveztségére. A Népszava szerint több százra tehető a szociáldemokrata pártba belépett bányamunkások száma. A hatóság válasza: a gyülekezési szabadság korlátozása. „Ha három bányász összeáll beszélgetni, a katonaság rögtön közbelép úgyannyira, hogy az elnyomott munkások a hegyzakadékokban gyűlnek össze tanácskozásra.” — írta ugyancsak a Népszava,

Az 1906-os sztrájkot még számos kisebb-nagyobb munkabeszüntetés követte a forradalmi fellendülés éveiben. 1906. október 18-án a salgótarjáni szabómunkások egy 19 pontból álló memorandumot és egy árszabálytervezetet nyújtottak be a munkaadó iparosoknak, mely tervezet szerint 20–25 százalékos munkabérvajátást követeltek. A memorandum el nem fogadása esetére munkabeszüntetést jelentettek be. Követeléseik többek között: 11 órás munkaidő, teljes vasárnapi munkaszünet, a vasárnapi munka éjjeli munkának tekintendő, sürgős éjjeli munkáért 50 százalékkal több bér fizetendő, május elsejének mint munkaszüneti napnak betartása, esetleges sztrájk törő munkások elbocsátása, a bizalmirendszer elismerése. „A szabómesterek hajlandók elmenni az engedmények legmesszebbmenő határáig. s kllátás van rá, hogy a mozgalom békés úton nyer kiegyenlítést” — írta a Salgótarjáni Lapok, a követelések teljesítéséről azonban híreket nem közölt.

1907 szeptemberében a salgótarjáni újságok arról adtak hírt, hogy a Hirsch és Frank Vasöntöde és Gépgyár négy munkását elbocsátották, mert nem akarták eltérni Sztareczki Istvánnak, a gyár gondnokának gorombaságait. A gyár mintegy háromszázötven munkása vállalt szolidaritást a négy elbocsátottal, s követelték visszavételüket. Az elutasítás hatására a gyár összes munkása sztrájkba lépett a jogtalan eljárás miatt. A sztrájkolók követelték a négy munkás visszavételét, elveszett keresetének megtérítését és tisztességes bánásmódot. A sztrájk tanyát a Vehovszki-féle kertben ütötték fel. A főszolgabíró nem engedélyezte a sztrájk tanyát és csendőrokkal zavartatta széjjel a munkásokat. A gyár gondnoka bezáratta a szövetkezetet, hogy a munkások ne jussanak élelemhez, valamint azzal felelt az „ellenszegülő munkásoknak, hogy a gyártól kapott lakásból kilakoltatta” őket. Ezt követően a munkások feladták a harcot, a sztrájk ürügyén a gyár vezetése nem négy, hanem tíz munkást utasított ki a gyárból, tette őket ezzel kenyértelenné.

Az elkövetkezendő években még számos munkabeszüntetésről adtak hírt az újságok: 1908. balassagyarmati építőmunkások sztrájkja, a losonci mezőgazdasági gépgyár vasmunkásainak sztrájkja, a salgótarjáni palacküveggyár munkásainak munkabeszüntetése, a salgó-

tarjáni kőművesek és napszámosok munkabeszüntetése, a salgótarjáni szabósegédek sztrájkja — a munkaadók valamennyinek új munkások felvételével vetettek véget. A XX. század első évtizedének utolsó munkásmegmozdulása 1910-ben a salgótarjáni bányamunkások sztrájkja volt ötszáz fő részvételével. (Tehát már közel sem volt olyan szervezett, tömegeket magával ragadó nagy memozdulás, mint 1906-ban, annak ellenére, hogy a munkakörülmények romlottak, a kereset csökkent, a munkaidő továbbra is 12 óra maradt.) Az ötszáz baglyasaljai bányász sztrájkja nem talált visszhangra sem a szénmedencében, sem országos szerveknél: a bányászok szervezetlenek voltak, mert szakszervezet létrehozására alapszabály hiányában nem volt módjuk, de nem kaptak támogatást harcukhoz a szociáldemokrata párttól sem, egyedül maradtak harcukban, s így a sikertelenség szinté törvényszerű volt.

Az évtized végén a kollektív követeléseket előterjesztő munkabeszüntetések ritkábbak, viszont gyakrabban hallani olyan kizárásokról, amikor a munkaadók megvonják munkásaiktól a kenyeret adó munkát. A sztrájk hullám elcsendesedéséhez nagyban hozzájárult a szociáldemokrata párt és a szakszervezetek központi vezetőségeinek az az álláspontja, miszerint a sztrájkot csak a legvégső eszköznek tekintik a munkásosztály harcában, a munkásmozgalom fejlettségének ebben a stádiumában. Elterjedt az a központi állásfoglalás is, hogy sztrájkokat nem lehet kezdeményezni és lefolytatni a szakszervezetek központi vezetőségeinek tudta nélkül. A központi szervek engedélye nélkül szervezett sztrájkok, sztrájkkísérletek beszüntetését a szociáldemokrata párt megalkuvó politikájával szorgalmazta és megegyezések, alkudozások sorozatát indította el a munkások és munkaadók között. Pedig a Magyarországi Szociáldemokrata Párt 1903-as programja a kor színvonalán álló haladó program volt. Ezért is szembe-tűnő a sztrájkokkal kapcsolatos elvi állásfoglalása és gyakorlata.

Az első világháború elterelte a dolgozók figyelmét a napi munkaviszonyokkal kapcsolatos kérdésekről, s csak 1917-ben nyúltak ismét a gazdasági és politikai sztrájk fegyveréhez.

Vonsik Ilona

